



П.Павленко * (м. Київ)

ІУДЕОХРИСТІЯНСТВО ЯК КУЛЬТУРНО-РЕЛІГІЙНИЙ ФЕНОМЕН В КОНТЕКСТІ РАННЬОХРИСТІЯНСЬКОЇ ТРАДИЦІЇ ТА СУЧАСНОЇ РЕЛІГІЙНОСТІ

Навіть при поверховому прочитанні Нового Завіту у вічі кидається той факт, що всі тексти, авторство яких приписується апостолу Павлу⁷⁵, надто відрізняються не лише за віроповчальною ознакою, а й за орієнтацію їх на представників елліністичного світу. У противагу їм, Євангелії, Послання Якова, Петра, Івана, Іуди та Послання до євреїв і Книга Об'явлення орієнтовані суто на єврейського читача, мають чітке проіудейське спрямування. В той чи інший спосіб, в них постійно наголошується на тому, що Ісус із Назарету є єврейським Спасителем.

У Матвія, приміром, читаємо: «Я посланий *тільки*⁷⁶ до овечок загинулих дому Ізраїлевого... А вона, підійшовши, уклонилась Йому та й сказала: Господи, допоможи мені! 26 А Він відповів і сказав: Не годиться взяти хліб у дітей, і кинути щенятам...» (Мт. 15:24-26). Подібне місце ми знаходимо й у Марка, в

* Павленко Павло Юрійович – кандидат філософських наук, докторант Інституту філософії імені Г.С.Сковороди НАН України.

⁷⁵ Авторство «Послання до євреїв» часом приписується апостолу Павлу, але, скоріше, його автором був Варнава (євр. *Бар-Набба* - син утіхи, син пророцтва). Варнава був одним з активних членів ранньої Церкви, тривалий час був соратником апостола Павла і співучасником в його місіонерстві (до речі, саме він увів Павла в коло Ісусових апостолів), але розійшовся з ним за ідейними міркуваннями, про що свідчить зміст Послання до євреїв, яке написано в іудеохристиянському дусі і цілком узгоджується тим з віровченням, яке обстоювали палестинські апостоли та Єрусалимська церква. Ім'я *Варнава* дане було йому апостолами, а насправді його звали Йосифом (в оригіналі – Ἰωσῆς (Iōsēs) (в Синодальному російському перекладі він названий неточно – Іосія) (Дії 4:36)). Відомо, що Варнава родом був з Кіпру і до навернення в християнство був левітом.

⁷⁶ Тут і далі в цитатах курсив наш.

апокрифічній Євангелії від Хоми. «Дай, щоб перше наїлися діти, не годиться бо хліб забирати в дітей, і кинути щенят! А вона Йому в відповідь каже: Так, Господи! Але навіть щенята їдять під столом від дитячих кришок...» (Мк. 7:27-28); «Не давайте того, що святе, собакам, аби вони не кинули це в гній. Не кидайте перли свиням, щоб вони не зробили це...» (Єв. від Хоми 9:8).

У словах євангельського Христа звучить традиційна іудейська доктрина про розмежування світу на євреїв і язичників (гойів). За нею євреї є «синами Божими», всі ж інші, тобто неєвреї, цебто всі гойі, є «нечистими». То ж, з огляду на це, в іудейській традиції широко вживаним була фраза «язичницький пес», «язичницька собака», яку застосовували до будь-якого язичника з тим, щоб підкреслити його грішність, нечистість. І це не випадково, бо ж, згідно з Торою, собака вважалася нечистою твариною (Лев. 11:27; також див.: Вих. 22:30; Пов.Зак. 23:19; Прип. 26:11; Іс. 56:11, 66:3; Мт. 7:6; Об. 22:15), як, до речі, і свиня (Лев. 11:7; Іс. 65:4). В ряді місць єврейського Писання «собака», «пес» має образний характер і застосовується до тих, хто чинить мерзоту перед очима Всевишнього, а з контексту висновує, що такими є якраз всі язичники, гойі.

Загалом поняття *язичник* (гой) для іудеїв за змістом було синонімом таких понять, як *грішник*, *нечистий*. В єврейському тексті «гойім», тобто «народи» (від «гой» (גוי) чи גו) – «язичник», «нація», «народ»). Це можна знайти в Книзі Єремії (10:25), у Псалтирі (2:1; 32(33):10), у Плачі Єремії (1:10), в 2-й Книзі Хронік (36:14) та ін. Але оскільки ставлення іудейської нації, як єдиного вибраного Божого народу, до інших народів було, як ми вже зазначили, більш, ніж зневажливе, то зрозуміло, що ці інші народи (цебто гойі), як народи не-Божі, а відтак і не вибрані, являли собою, згідно з такими уявленнями, грішників, при чому грішників потенційних – за походженням, за природою.⁷⁷

Відтак стає зрозумілим, що саме має на увазі Ісус, коли зауважує на наступному: «Я посланий тільки до овець загинулих дому Ізраїлевого... Не годиться взяти хліб у дітей, і кинути щенят...» (Мт.15:24, 26). Пор.: «І ви будете Мені святими людьми, і не будете їсти м'яса, розшарпаного в полі, псові кинете його!» (Вих. 22:30).

⁷⁷ У Торі віднесені до рангу переступу й гріха будь-які стосунки з гойями. Правовірний іудей мав цілу низку релігійних заповідей, які загалом забороняли йому будь-які зносини з поганами (Повторення Закону, 7). За іудейським законом, іудей стає нечистим тільки від дотику до мертвого (Чис. 9:6) і ще від деяких, означених законом, речей. Проте практично вже з часів Маккавеїв серед іудеїв стало існувати нічим не виправдане вірування, що за нечисте вважалися не лише всі язичники, а й навіть речі, що належали останнім. Тому-то після всіяких місць (скажімо, площі чи базару), де перебували язичники і навіть у випадку, коли іудей не спілкувався з язичником, а просто був чи проходив десь поруч він мусив ретельно вмити водою руки і все тіло (Мк. 7:3-4). Розуміємо, що ця процедура несла абсолютно не гігієнічну функцію, а мала передусім ритуальне значення.

В Ісусовому вченні традиційно негативне ставлення до язичників, перш за все, проявлене в тому, що він як Месія прийшов до євреїв і тільки євреї є спадкоємцями Царства Божого. Дари Божі, Божа благодать і Боже спасіння належать іудеям за визначенням іудейського Святого Письма; язичники прилучаються до нього з однією метою – викликати чи прискорити покаєння і навернення (чи, точніше, повернення) євреїв як Божого народу до спасіння і тільки шляхом прозеліта, тобто, коли язичник приймає іудаїзм і, власне, стає іудеєм.

Правильність нашого висновку підтверджує й інший текст з цієї ж Євангелії. «Цих Дванадцятьох Ісус вислав, і їм наказав, промовляючи: *На путь до поган не ходіть, і до самарянського міста не входьте*, але йдіть радніші до овечок загинулих дому Ізраїлевого. А ходячи, *проповідуйте та говоріть, що наблизилось Царство Небесне*» (Мт. 10:5-7). Як прозора слідує з цих слів, Спаситель спрямовує своїх учнів йти з проповіддю винятково до іудеїв, головний зміст цієї проповіді мусить зводитися до сповіщення, «що наблизилось Царство Небесне». «Не давайте святого псам, і не розсипайте перел своїх перед свиньми, щоб вони не потоптали їх ногами своїми, і, обернувшись, щоб не розшматували й вас...» (Мт. 7:6).

Хтось може сказати: як бути, скажімо, з тим місцем, яке до всього міститься ще й у цій же само Євангелії від Матвія, за яким апостолам заповідається проповідувати Євангелію «всім народам»? «Отже, *йдіть і вчіть усі народи*, хрестячи їх в ім'я Батька, і Сина, і Святого Духа, наставляючи їх, зберігати все, що Я заповів вам...» (Мт. 28:19-20). Та й сам Ісус, як знаємо, не лише відвідував Самарію, а й проповідував там (Ів. 4:5-43). «Приходить до самарянського міста, що називається Сихар... Багато самарян із того міста повірило в нього (Ісуса – П.П.) за слово... Коли прийшли до нього самаряни, то просили його, щоб побув у них. І був там два дні. І ще чимало повірило за його слово» (Ів. 4:5, 39-41).

Протиріччя тут ніякого немає. Треба лише тримати на оці той факт, що іудеї вважали, що дар Божий і Божа благодать належать винятково їм. В цьому контексті християнином може стати й язичник, але спершу він мусить прийняти іудаїзм, тобто стати прозелітом (бо по крові він не є євреєм), і вже тоді, ставши іудеєм, він гідний стати християнином. Іншими словами, текст «не давайте святого псам, не кидайте ваших перлин перед свиньми...» треба розуміти в тому смислі, що «святого» не можна давати чи відкривати тим, хто не є іудеєм. З огляду на це, не можна відтак наворачтати язичника в християнство, не наворачтаючи його водночас в іудаїзм. Язичник просто не усвідомить, не збагне у всій багатогранності Христову науку поза іудейським контекстом. В цьому контексті належить розуміти і заповіт Спасителя «*йдіть і вчіть усі народи*, хрестячи їх в ім'я Батька, і Сина, і Святого Духа, наставляючи їх, зберігати все, що Я заповів вам...».

Ця доктрина пронизує всі месіанські тексти іудейського Писання. «І станеться в день той: до Кореня Єссеєвого, що стане прапором народам, погани звертатися будуть до Нього, і буде славою місце спочинку Його!» (Іс.11:10); «Я,

Господь, покликав Тебе (Ізраїль – *II.II.*) в справедливості, і буду міцно тримати за руки Тебе, і Тебе берегтиму, і дам Я Тебе заповітом народів⁷⁸, за Світло поганам...» (Іс. 42:6); «Так говорить Господь, Відкупитель Ізраїлів, Святий його, до погордженого на душі, до обридженого від людей, до раба тих володарів: Побачать царі, і князі повстають, і поклоняться ради Господа, що вірний, ради Святого Ізраїлевого, що вибрав Тебе. Так говорить Господь: За часу вподобання Я відповів Тобі, в день спасіння Тобі допоміг, і стерегтиму Тебе, і дам Я Тебе заповітом народів, щоб край обновити, щоб поділити спадки спустошені...» (Іс. 49:7-8); «Так говорить Господь Саваот: І станеться тими днями, що схоплять десять мужів з усіх язиків тих народів, і схоплять за полу юдея, говорячи: Ходімо з вами, бо ми чули: Бог з вами!» (Зах. 8:23).

Підкреслимо фрази «і дам Я Тебе заповітом народів, за Світло поганам», «і схоплять за полу юдея, говорячи: Ходімо з вами, бо ми чули: Бог з вами!». В цих і подібних до них текстах розкривається, з одного боку, суть ставлення іудеїв до спасіння язичників, а з іншого – формула чи механізм їх спасіння. Отже, згідно зі Святим Письмом і за іудейською традицією, язичники спасаються, говорячи словами іудейського Писання, хапаючи «за полу юдея», тобто винятково через іудеїв, через прилучення язичників до Христа через іудаїзм. По суті, ідея уможливлення спасіння й для язичників подається, як виняткова милість Всевишнього і то винятково через прилучення їх до іудейства, власне, влиття в нього.

Це можна віднайти й у словах євангельського Ісуса. «Також маю Я інших овець, які не з цієї кошари. Я повинен і їх припровадити. І Мій голос почують вони, і буде отара одна й Один Пастир!» (Ів.10:16). Для більшості екзегетів цей текст складає неабияку трудність, оскільки з нього, мовляв, важко однозначно сказати, кого саме належить розуміти під цими «іншими вівцями». Так, одні теологи наголошують, що під «іншими вівцями» треба розуміти язичників⁷⁹, інші – що тут йдеться про іудеїв розпорошення чи діаспори, а

⁷⁸ Тут і в Іс. 49:6 фразу «заповітом народів» слід розуміти, як «заповітом людям», тобто Ізраїль буде «заповітом для язичників». Саме так подає ці місця російський переклад Всесвітнього Біблійного Перекладацького Центру («ви будете знаменем, гласящим о Моєм с людьми завете, будете вы светом, сияющим для всех людей» (42:6); «светом для народов Я сделаю тебя, Моим путём спасения всех людей земли» (49:6)). Хоча у версії російського іудаїстського перекладу Танаху цей текст звучить дещо інакше, але зміст, по суті, такий само: «сделаю тебя народом завета, светом народов» (42:6); «сделаю тебя светом для народов, чтобы простерлось спасение Мое до конца земли» (49:6).

⁷⁹ Ось як ця ідея звучить у відомого російського дослідника Біблії А.Лопухіна: «Христос повинен привести ще й *інших* Своїх овець, які мандрують далеко від ізраїльського царства і очікують того моменту, коли роздасться голос Христовий, який їх закличе. Таким чином, в єдиному дворі, т.т. в Церкві з'єднуються і віруючі в Христа ізраїльтяни і віруючі язичники, під управлінням Єдиного Голови – Христа... Господь Сам звершить це приведення язичників після Своєї

мормони переконані, що під цими «іншими вівцями» слід розуміти нефійців – один з родів Ізраїлевих, які, якщо вірити Книзі Мормона, за часів іудейського царя Седекії (близько 590 р. до н.е.) перетнули Атлантику і оселилися на Американському континенті, який, до речі, витлумачується як «земля обітована».⁸⁰ То ж, згідно з Книгою Мормона, під «іншими вівцями» треба розуміти саме нефійців, а в ширшому смислі – представників американського континенту, «новий світ».⁸¹ Ми ж схильні вважати, що під «іншими вівцями»

смерті» [Толковая Библия или комментарий на весь книги Св. Писания Ветхаго и Новаго Завѣта: В 11-ти т.- Пб., 1912.- Т.9.- С. 413]. Подібне твердить і М.Генрі: «Є у Мене й інші вівці, на яких Я маю права і наміри, які не цього двору, не з Іудейської церкви, і тих належить Мені привести. Зауважте: Христос мав на увазі нещасних язичників. Він інколи говорив про Свою особливу зацікавленість щодо загублених овець дому Ізраїлевого; дійсно, саме ними обмежувалося Його особисте служіння на землі; однак Він говорить: «Є у Мене й інші вівці...», т.т. язичники, які з часом повинні будуть увірувати в Христа і будуть приведені до послуху Йому... Ні, - говорить Христос, - є в Мене й інші вівці, яких Я розташую поруч з ягнятами отари Моєї, хоч ви й гидуєте розташувати їх поруч з псами отари вашої» [Генрі М. Толкование на книги Нового Завета.- Dutch Reformed Tract Society & Stichting Friedensstimmie Nederland, Gouda, Holland, 1999.- Т. 3. Евангелие от Иоанна.- С. 319-320; Також див.: Толкование четырех Евангелий и книги Деяний Апостолов.- Ашфорд, США, 1990.- С. 325].

⁸⁰ Див.: 1 Книга Нефія, розділи 12-18.

⁸¹ «І ось, ця земля – ваш спадок; і Отець дав її вам. І Отець звелів Мені, щоб Я ніколи не говорив про це вашим братам і Єрусалимі. А також Отець заповідав Мені, щоб Я ніколи не говорив їм (іудеям «старого світу» – П.П.) відносно інших колін дому Ізраїлевого, яких Він вивів із землі. Одне лише заповідав Мені Отець сказати їм: Є у мене й інші вівці, не цього стада; і тих належить мені привести; і вони почують голос Мій; і буде одне стадо і один Пастир. Але із-за свого жорстокосердя і невір'я вони не зрозуміли слова Мого; тому Мені було наказано від Отця не говорити більше про це. Але Я істинно кажу вам, що Отець звелів Мені; і Я кажу вам, що ви були відділені від них із-за їхнього беззаконня; а тому із-за їх нечестя і не знають вони про вас. І істинно кажу вам ще, що інші коліна відділив Отець від них; і із-за їх нечестя не знають вони про них. Вам же Я істинно кажу, що ви – ті, про яких Я сказав: Є у Мені й інші вівці, які не від цієї отари; і тих належить мені привести, і вони почують голос Мій; і буде одне стадо і один Пастир. Але вони не зрозуміли Мене, бо думали, що це були іновірці; і не зрозуміли вони, що іновірці увірують через їх проповідання. І не зрозуміли вони Мене, що Я сказав, що вони почують Мій голос; і не зрозуміли вони Мене, що іновірці ніколи не почують голосу Мого, що Сам Я не з'явлюся їм, хіба що тільки через Духа Святого. Але ось, ви почули Мій голос, також як і побачили Мене; ви – вівці Мої, прилічені до тих, яких дав Мені Отець» (3 Книга Нефія 15:13-24).

належить розуміти винятково євреїв, оскільки слова євангельського Христа з Ів.10:16 є парафразом окремих місць з 34 і 37 розділів Книги Єзекіїля.⁸²

У цьому контексті надто примітним є й одне місце з Євангелії від Івана, за яким євангельський Ісус наголошує, що сама ідея спасіння походить від іудеїв і на цій підставі належить саме їм: «Ісус промовляє ... Ви (тут йдеться про

⁸² «Бо так Господь Бог промовляє: Ось Я Сам, і зажадаю отару Мою, і перегляну їх. Як пастух переглядає своє стадо того дня, коли він серед своєї розпорошеної отари, так Я перегляну отару Свою, і вирягую їх зо всіх тих місць, куди вони були розпорошені за хмарного та імлистого дня. І випроваджу їх від народів, і позбираю їх із країв, і приведу їх до їхньої землі, і буду їх пасти на Ізраїлевих горах, при річищах та по всіх оселях Краю» (Єз. 34:11-13); «Тому так Господь Бог промовляє до них: Ось Я Сам і розсуджу між вівцею ситою й між вівцею худою. За те, що ви боком і раменом попихаете, і рогами вашими колете всіх слабих, аж поки не порозпорошуете їх геть, то Я спасу отару Свою, і вона не буде вже за здобич, і Я розсуджу між вівцею та вівцею! І поставлю над ними одного пастиря, і він буде їх пасти, раба Мого Давида, він їх буде пасти, і він їм буде за пастиря! А Я, Господь, буду їм Богом, а раб Мій Давид князем серед них. Я, Господь, це сказав!» (Єз. 34:20-24); «І було мені слово Господнє таке: А ти, сину людський, візьми собі один кусок дерева, і напиши на ньому: Юді та синам Ізраїля, його друзям. І візьми ще один кусок дерева, і напиши на ньому: Йосипові дерево Єфрема та всьому домі Ізраїля, друзям його. І зблизь їх собі одне до одного на один кусок дерева, і вони стануть за одне в твоїй руці! І як скажуть до тебе сини твого народу, говорячи: Чи не оголосиш нам, що це в тебе таке? то скажи їм: Так говорить Господь Бог: Ось Я візьму дерево Йосипа, що в Єфремовій руці, та племена Ізраїлеві, його друзів, і дам на нього дерево Юди, і вчиню їх за одне дерево, і стануть вони одним у Моїй руці! І будуть ці дерева, що напишеш на них, у руці твоїй на їхніх очах. І скажи до них: Так говорить Господь Бог: Ось Я візьму Ізраїлевих синів з-посеред народів, куди вони пішли, і позбираю їх знавкола, і введу їх до їхньої землі. І зроблю їх за один народ у Краї на Ізраїлевих горах, і буде для всіх них один цар за царя, і не будуть уже двома народами, і не будуть уже більш поділені на двоє царств. І більш не будуть вони занечищуватися своїми бовванами й гидотами своїми та всіма своїми переступами, спасу їх зо всіх їхніх осель, де вони грішили, й очищу їх. І будуть вони мені народом, а Я буду їм Богом! А раб Мій Давид буде царем над ними, і один пастир буде для всіх них, і постановами Моїми вони будуть ходити, а устами Мої будуть стерегти й виконувати їх. І осядуть вони на тій землі, яку Я дав був Моєму рабові Яковові, що сиділи на ній їхні батьки, і осядуть на ній вони та їхні сини, та сини синів їхніх аж навіки, а Мій раб Давид буде їм князем навіки! І складу з ними заповіта миру, це буде вічний заповіт із ними. І зміцню їх, і намножу їх, і дам Свою святиню серед них на віки! І буде місце Мого пробування над ними, і Я буду їм Богом, а вони Мені будуть народом. І пізнають ці народи, що Я Господь, що освятив Ізраїля, коли буде Моя святиня серед них навіки!» (Єз. 37:15-28).

самарян – П.П.) вклоняєтесь тому, чого ви не знаєте, ми (тобто іудеї – П.П.) вклоняємось тому, що знаємо, бо спасіння від юдеїв» (Ів. 4:21-22). Зверніть увагу, «спасіння від іудеїв», тобто уможлиблюється через іудейського Месію, а в ширшому значенні – через іудаїзм. В цій фразі Спасителя відчутне справжнє іудейське бачення ідеї спасіння людства, яке ми знаходимо в масі пророцьких книг Святого Письма.

Так, приміром Ісаїя, з-поміж інших своїх місць про часи Месії, зауважує: «І станеться на кінці днів⁸³, міцно поставлена буде гора дому Господнього на шпилі гір, і піднята буде вона понад згір'я, і полинуть до неї всі люди. І підуть численні народи та й скажуть: Ходіть та зберімося на гору Господню, до дому Бога Якового, і доріг Своїх Він нас навчить, і ми підемо стежками Його! Бо вийде з Сіону Закон, і слово Господнє з Єрусалиму. І Він буде судити між людьми, і буде численні народи розсуджувати. І мечі свої перекують вони на лемеші, а списи свої на серпи. Не підійме меча народ проти народу, і більше не будуть навчатись війни!» (Іс. 2:2-4). Але якщо за пророком Захарією язичники з тим, щоб спастися змушені будуть хапати іудея «за полу» (Зах. 8:23), то за Ісаєю «всі народи» полинуть до іудеїв – «до дому Бога Якового, і доріг Своїх Він нас навчить, і ми підемо стежками Його» (Іс. 2:3), оскільки Яхве презентує євреїв як свій обраний народ «завітом» для всіх народів, бо саме через них, через їх релігію всі вони зможуть отримати. Саме тому Ізраїль постає в Писанні як «світло для поганів» (Іс. 42:6), саме в такому контексті слід розуміти й фразу Христа «бо спасіння від іудеїв» (Ів. 4:22).

Тезу Спасителя, що «спасіння від іудеїв» доводять і рішення Апостольського Єрусалимського собору (прибл. 49/50 рр.). Головним дискусійним питанням на соборі був іудейський обрядовий закон, ставлення до нього християн, а саме: палестинські християни чи іудеохристияни, наставлені у вірі безпосередніми апостолами Ісуса Христа, твердили, що положення закону (передусім про суботу й обрізання) розповсюджуються не лише на іудеохристиян, а й на християн з язичників. Апостол Павло і його соратники твердили, що дія закону не розповсюджується на останніх, а поширюється винятково на християн, які до того були іудеями.

Щоб з'ясувати цю проблему, для цього й був скликаний цей собор, на який були запрошені представники еллінохристиянства чи паулїнізму, головним серед яких був апостол Павло, як його фундатор. Інтереси ж іудеохристиян репрезентували апостоли Петро, Яків та Іван, а також деякі пресвітери і члени іудеохристиянських громад. Після полемічного обговорення цього питання собор прийняв наступну ухвалу: іудейські обряди залишаються чинними лише для іудеохристиян чи християн з євреїв, не мають дії для еллінохристиян чи християн з язичників. Але при уважному розгляді полеміки собору (а це 15 розділ Книги Дій апостолів) кидається у вічі той факт, що обговорення точилося винятково

⁸³ Під «останніми днями» в іудаїзмі традиційно розуміється месіанська доба чи час правління Месії, а в християнстві період існування на Землі Християнської Церкви.

навколо окремих положень обрядового закону і головним чином навколо чинності обряду обрізання. Тут не йшлося про весь іудейський закон, як то намагаються витлумачувати це більшість коментарів (див.: Дії 15:1-29).

Показово, що, незважаючи на те, що обговорювалося питання чи треба обрізувати і християн з язичників і чи поширюється й на них загалом Закон Мойсея (цебто обрядовий іудейський закон), рішення собору було іншим: не накладати на язичників ніякого тягара, окрім того, що вони обов'язково мусять «стримуватися від ідольських жертв та крові, і задушенини та від блуду». Під цим тягарем, зважаючи на той обов'язковий виняток, якого язичники мають дотримуватися, мусить розумітися саме обрядовий закон, оскільки ті положення, що його складають виняток стосуються саме обрядового закону. З усього видно, що іудейський закон як такий не обговорювався взагалі, а відтак він стосувався й християн з язичників, на що вказує фраза апостола Петра «бо своїх проповідників має Мойсей по містах здавендавна, і щосуботи читають його в синагогах» (Дії 15:21). Іншими словами, якщо закону загалом ці язичники можуть навчитися щосуботи в синагогах, а відомо, що перші християни обрядово чи богослужбово не виводили себе з-поміж іудейського загалу (згадаймо хоча б, що віруючі збиралися в храмі, відвідували синагоги й виконували всі необхідні настанови іудейського закону), то те, що їм слід було дотримуватися обов'язково й було виписаним в ухвалі цього собору. У противному разі, незрозуміло стає оця ремарка Петра «бо своїх проповідників має Мойсей по містах здавендавна, і щосуботи читають його в синагогах». Інакше кажучи, зі слів Петра слідує, що віднині лише християни з іудеїв будуть надалі триматися закону Мойсея, а з язичників - ні.

Підкреслимо, рішення собору стосувалося лише християн з язичників, на християн з етнічних євреїв або з іудеїв-прозелітів, відповідно, дія закону була чинною (це особливо видно на прикладі тексту Дій 21:20-21). Тут відразу треба обмовитись, що не слід ці висновки Єрусалимського собору оцінювати в контексті Послань Павла, зміст яких здебільшого стосувався віруючих з язичників, дарма, що в них він пише про Старий і Новий Завіти, про старий і новий закони. Ми вже зазначали, що типовою помилкою більшості біблієзнавців, християнознавців, христологів і загалом дослідників, які з'ясовують проблеми раннього християнства, не говорячи вже тут про богословів, що вони оцінюють новозавітні тексти (як канонічні, так і апокрифічні) перших століть, тексти ранньохристиянських мислителів, ексегетів і апологетів з позиції пауліністичної традиції. Однак, не паулінізм, а іудеохристиянство було течією, безпосереднім фундатором якої був сам Ісус з Назарету і носіями віровченням якого були обрані ним апостоли. Достеменним фактом є те, що палестинські віруючі не визнавали апостола Павла не те, що апостола, а й навіть за віруючого, бо ж він поширював не те вчення, якого дотримувалися вони. Навіть попри те, що в автор Дій апостолів максимально пом'якшує (а часом і свідомо приховує) ідейні непорозуміння між Петром і Павлом, іудеохристиянами і віруючими, які напервенні були зусиллями Павла і його соратників прямо з язичництва і які, відповідно, нічогосінько не знали ні про іудаїзм, його месіанську традицію, про

бодай головні положення закону, не були знайомими з основними текстами іудейського Писання.

Принагідно зазначимо, що рішення собору було ухвалене з подачі головуючого на ньому апостола Петра. А це говорить нам про багато. І передусім про те, що на той час якраз не апостол Павло презентував офіційну лінію Церкви, а саме палестинські чи Ісусові апостоли, головним з яких був Симон Петро. Відтак, офіційною лінією тогочасного християнства був не паулїнізм, а іудеохристиянство. Це – по-перше.

По-друге, з іншого місця Дій, зокрема з 21 розділу, віднаходимо, що Павло таки порушував рішення собору, оскільки не те, що не вчив язичників головним положенням закону, а й примушував не лише віруючих з іудеїв, а й загалом усіх іудеїв⁸⁴ не виконувати Мойсеїв закон. «А другого дня Павло з нами подався до Якова (в Єрусалим до єрусалимських апостолів – П.П.). І всі старші походились. Поздоровивши ж їх, розповів він докладно, що Бог через служіння його вчинив між поганями. Як вони ж це почули, то славили Бога, а до нього промовили: *Бачиш, брате, скільки тисяч серед юдеїв увірувало, і всі вони ревні оборонці Закону! Вони ж чули про тебе, ніби ти всіх юдеїв, що живуть між поганями, навчаси відступлення від Мойсея, говорячи, щоб дітей не обрізували й не тримались звичаїв.*⁸⁵ Що ж почати? Люд збереться напевно, бо почують, що прибув ти. Отже, зроби це, що порадимо тобі. Ми маємо чотирьох мужів, що обітницю склали на себе. Візьми їх, та й із ними очистиься, і видатки за них заплати, щоб постригли їм голови. І пізнають усі, що неправда про тебе їм сказане, та й що сам ти Закона пильнуєш. А про тих із поган, що ввірували, ми писали, розсудивши, щоб вони береглися від ідольських жертв та крові й задушенени, та від блюду. Тоді взяв Павло мужів отих, і назавтра очистився з ними, і ввійшов у храм, і звістив про виконання днів очищення, так, аж за кожного з них була жертва принесена» (Дії 21:18-26).

На підставі цього тексту ми робимо ще одне відкриття: іудеохристияни та іудеї склали одне ціле, бо ж і ті, й інші виконували закон Мойсея, що позначалося, як слушно слідує з цього уривку, в обрізанні дітей і дотриманні іудейських звичаїв. Апостол Павло, як бачимо, дотримувався іншої точки зору. Він вважає, що і для іудеїв (розумій також і етнічних євреїв) дія закону зупинилася у Христі. Він обіграє існуючу в месіанських текстах ідею про Новий Завіт, висловлювання Назарянина про нові міхи і нове вино⁸⁶, але надає їм такого змісту, що, мовляв, з виникненням християнства іудаїзм як такий зникає, а ті, хто буде обстоювати його віровчення, будуть вважатися ворогами Христа.

«Погляньте, - проголошує Павло, - якими великими буквами я написав вам своєю рукою! *Усі ті, хто бажає хвалитися тілом* (Павло тут має на увазі іудеохристиян – П.П.), *змушують вас обрізуватись, щоб тільки вони не були*

⁸⁴ Павло відвідував синагоги і часто проповідував прямо в них (Дії 9:20; 13:5, 14; 18:9; 19:8).

⁸⁵ Тут і далі в цитатах курсив наш.

⁸⁶ Мт. 9:17; Мк. 2:21-22; Лк. 5:36-38.

переслідувані за хреста Христового. Бо навіть і ті, хто обрізується, самі не зберігають Закона, а хочуть, щоб ви обрізувались, щоб хвалитися їм вашим тілом. А щодо мене, то нехай нічим не хвалюся, хіба тільки хрестом Господа нашого Ісуса Христа, що ним розп'ятий світ для мене, а я для світу. Бо сили немає ані обрізання, ані необрізання, а створіння нове. А всі ті, хто піде за цим правилом, мир та милість на них, і на Ізраїля Божого!» (Гал. 6:11-16).

Модель Нового Ізраїлю, за Павлом, це – не Ізраїль пророків. Він нічого немає спільного з іудейським Писанням, бо й іудеїв як таких в ньому також немає, оскільки він проповідує, що закон віднині є мертвим, тобто втратив чинність. Незрозумілим є лише одне, на якій підставі апостол язичників висновує, що «ті, хто обрізується, самі не зберігають Закона»? Він не конкретизує, що на його думку означає відтак *зберігати закон*? – Він просто скасовує його, підсовуючи на його місце свою, доволі вихолощену від всього іудейського, версію християнського віровчення. «Бо кінець Закону – Христос, - повчає апостол» (Рим. 10:4). І це при всьому тому, що Савл-Павло був досвідченим знавцем іудаїзму – його Писання, традицій і звичаїв. Він прекрасно знав, що без закону як культурно-релігійного підґрунтя, яке визначає етно-національну суть його народу, він мертвий. Іудеохристиянин без частки *іудео* перетворюється на *християнина* рівного християнину з язичників. Без цієї частки *іудео* ніякого Ізраїлю не може бути в принципі, бо ж в єврейства зникають його етнічні виразники – світогляд, традиції й обряди, які впродовж майже тисячоліття стали складати одне ціле з такими зрозумілими для кожного єврея поняттями як національна ідея, національна гордість, національний дух. Ізраїль апостола Павла – це Церква, духовна спільнота віруючих, що не має нічого спільного ні з месіанськими очікуваннями пророків про відбудований Ізраїль, ні з месіанськими очікуваннями сучасних йому іудеїв взагалі.⁸⁷

То ж чи Павлове християнство об'єднало в собі іудеїв і язичників, перетворило їх, як він зауважує, «із двох» на «одне» - «одного нового чоловіка»? Істрія християнства доводить що ні. Воно не лише не об'єднало іудеїв і язичників

⁸⁷ «Отож, пам'ятайте, що ви, колись тілом погани, що вас так звані рукотворно обрізані на тілі звуть необрізаними, що ви того часу були без Христа, відлучені від громади ізраїльської, і чужі заповітам обітниць, не мавши надії й без Бога на світі. А тепер у Христі Ісусі ви, що колись далекі були, стали близькі Христовою кров'ю. Він бо наш мир, що вчинив із двох одне й зруйнував серединну перегороду, ворожнечу, Своїм тілом, Він Своєю наукою знищив Закона заповідей, щоб з обох збудувати Собою одного нового чоловіка, мир чинивши, і хрестом примирити із Богом обох в однім тілі, ворожнечу на ньому забивши. І, прийшовши, Він благовістив мир вам, далеким, і мир близьким, бо обоє Ним маємо приступ у Дусі одним до Отця. Отже, ви вже не чужі й не приходьки, а співгорожани свягим, і домашні для Бога, збудовані на основі апостолів і пророків, де наріжним каменем є Сам Ісус Христос, що на ньому вся будівля, улад побудована, росте в святий храм у Господі, що на ньому і ви разом будуєтеся Духом на оселю Божу» (Еф. 2:11-22).

у Церкві, а й заклало основу для подальших конфліктів, більше того, спровокувало хвилі антиїудейських (розумій - антисемітських) гонінь, в якій гинули не лише іудеохристияни, а також й іудеї.

Поруч з цим, це ще раз засвідчує слушність зробленого нами висновку, що до Єрусалимського собору, тобто до 49-50 рр., християнство проповідувалося скрізь в іудеохристиянському варіанті. Іншими словами, не лише в Палестині, а й в усіх інших куточках греко-римського світу по смерті Назарянина його учні впродовж перших, більш, ніж 15 років існування Церкви розглядали християнство не те, щоб як частину іудаїзму, як одну з його течій, а, умовно кажучи, як месіанську його гілку. Відтак впродовж цього періоду не було якихось особливих віроповчальних різниць між християнами й іудеями, не було й конфліктів між, власне, іудеями й іудеохристиянами. «Спокійному життю громади сприяло те, що ті, що увірували в Ісуса Христа як Месію, не відмовлялися від виконання Мойсеевого закону і взагалі від іудейських звичаїв. Дисонанс в життя внесли вільнодумні елліністи. Предметом суперечки став храм і його культ, про припинення якого, з пришествям Христа, говорили елліністи. Тим часом іудеї на підставі передання захищали його нескінченне існування».⁸⁸ І лише десь з 95 року, по суті з II століття, влада поступово починає розрізняти іудаїзм і християнство, розуміючи, що вони за окремими рисами є й надто подібними, але в цілому є все ж відмінними одна від одної, самодостатніми релігійними системами.

Загалом християни порівняно спокійно існували в імперії аж до Доміціана. Виняток складають хіба-що утиски за часів Нерона.⁸⁹ Лише за правління Доміціана виникли непорозуміння з владою. А спричинене це було перенесенням податі на Єрусалимського храму на храм Юпітера Капітолійського. Рим керувався тим, що оскільки після 70 р.⁹⁰ Єрусалимський

⁸⁸ Поснов М.Э. История Христианской Церкви (до разделения Церквей – 1054 г.).- К., 1991.- С. 64.

⁸⁹ Утиски і гоніння за Нерона були викликані жакливою пожежею Риму, відповідальність за скоєння якої було покладено на християн. Про це повідомляє Тацит (Аннали XV, 44). Пожежа почалася з 19 на 20 липня 64 р. і тривала 6 днів і 7 ночей. Із 14 кварталів міста непошкодженими залишилися тільки 4. Існує версія, що це сам Нерон наказав підпалити Рим, але боячись народного гніву і намагаючись зняти з себе підозру, в якості палів виставив християн. Як свідчить Евсевій, Нерон виявився, по суті, першим, хто розпочав безжалісну війну проти християн (Евсевій Кесарійський. Церковна історія II, 25 (1)-(4)). До речі, саме під час правління Нерона були страчені апостоли Петро і Павло (прибл. 64-68 рр.) (Там само.- II, 25 (5)-(8)).

⁹⁰ З 66 р. н.е. розпочинається Велике антиримське повстання іудеїв, яке закінчилося тим, що в 70 р. римські війська беруть Єрусалим і руйнують Єрусалимський храм. Відомо, що після цієї трагічної події іудеї розпорозуються «по світу»; серед них поступово стають розвиватися не тільки чіткі грані їх родів, а й навіть колін.

храм як такий перестав існувати, то весь збір, який до цього йшов в його казну, тепер переправлявся на храм Юпітера. Але через встановлення для іудейства цієї особливої податі на честь Юпітера Капітолійського і пов'язаного з ним обов'язку кожного іудея записати своє ім'я в синагогальні списки, християни, з огляду на таку вимогу, почали виділятися з-поміж іудейського загалу. Цю відмінність тепер посилювало ще й те, що під час святкувань на честь Цезаря (а вшановувати імператора, брати участь у цих святкуваннях мусили на теренах Риму всі без винятку) християни, згідно з цією церемонією, не бажали вшановувати імператора як божество, відмовлялися вклонитися його зображенню. То ж, протидіючи відтак офіційному культу вони в такий спосіб ставили себе поза законом і переслідувалися вже як державні злочинці і каралися як сакрileги, або як викриті в *crimen laesae majestatis*, тобто у зневазі божественної особи цезаря і на підставі загальних законів Риму про державне боговшанування.⁹¹

Павлове християнство спровокувало серед еллінохристиян чи християн з язичників не лише активний рух за знищення іудеохристиянства, а й породило дух несприйняття і неприйняття, засудження і ворожості до всього християнського, і передусім до самої постаті Ісуса Христа, серед іудейського загалу, зокрема етнічних євреїв.

«Після апостольського Собору, - зауважує М.Поснов, - ворожість іудеохристиян та іудеїв була спрямована винятково проти ап. Павла, цього «апостата» іудейства, який вчив не дотримуватися Мойсеєвого закону».⁹² На підставі 2 Послання до Коринтян, Послання до Римлян видно, як Павло гнівно висловлюється в бік іудеохристиян та іудеїв. Воно й не дивно, адже останні, як то слідує з Книги Дій апостолів, буквально ходили за апостолом по його слідах, ведучи проти нього скрізь контрпропаганду, а часом навіть і протидіючи йому в проповідництві. Однак з падінням Єрусалиму, ворожа діяльність іудейства (й іудеохристиянства) проти християн з язичників дещо послабшала, але вона не припинялася впритул до остаточного зруйнування Єрусалиму за Адріана в 135 р.

Підводячи підсумок всьому сказаному вище, зазначимо, що позиція палестинських апостолів щодо навернення язичників у християнство передбачала одночасне навернення їх і в іудаїзм. Інакше й бути не могло, оскільки Ісусове християнство в принципі не мислило себе окремо від іудейської релігійності, бо ж розглядало себе невід'ємною його часткою, як то було, скажімо, у випадку з есеями, фарисеями чи саддукеями. Іудеохристиянство постало як культурно-релігійний продукт іудаїзму і саме це складало головну його рису, притаманну йому своєрідність.

І все ж, Ісусове християнство існувало недовго, оскільки, коли паулінізм кількісно вже перекрив іудеохристиянство, він поступово спочатку починає нехтувати іудеохристиянською як Ісусовою традицією, а згодом і взагалі витлумачує його, як ересь. Ось як характеризує Єронім (340/350-420 рр.) – один із

⁹¹ Поснов М.Э. История Христианской Церкви (до разделения Церквей – 1054 г.).- С. 95.

⁹² Там само.- С. 87.

великих вчителів Західної церкви – у своєму Посланні 89 до Августина, зрозуміло з позицій вже домінуючого на той час пауліністичного християнства, іудеохристиянство: «Донині у всіх синагогах Сходу існує ересь серед іудеїв, яка називається мінейською і котра категорично засуджується фарисеями. Зазвичай їх називають назорейми (розумій останнє як „назарейми”, за прізвиськом Ісуса з Назарету – «Назарянин» чи «Назаретянин», бо ж назірство як таке, з одного боку, ніколи не було масовим явищем ні серед іудейства, ні в лоні ранньої Церкви, а з іншого – не могло засуджуватися фарисеями на тій підставі, що ґрунтувалося на Торі – П.П.). Вони вірують, що Христос Син Божий [...], і говорять, що Він Той Самий, Який постраждав за часів Понтія Пілата і воскрес. У Нього ж віримо і ми. Але бажаючи бути [водночас] й іудеями, і християнами, вони ні іудеї, ні християни».⁹³

Але одним зі смертельних ударів по іудеохристиянству був закон імператора Константина Великого від 7 мартіуса (лат. Martius) (по-нашому 7 березня) 321 р. про святкування по всій імперії, як священного дня християн, першого дня тижня, цебто неділі. „Наказується всім міським властям і мешканцям міст перебувати в спокої у вельмипошанованій День Сонця, а ремісникам – зачиняти свої майстерні. Але ті, що живуть в сільських місцевостях і які займаються сільським господарством можуть вільно трудитися, оскільки часто трапляється, що це найкращий день для сівби й посадки винограду...”⁹⁴ Видавши цей закон, імператор у такий спосіб власноруч скасував не просто четверту заповідь Декалогу про день суботній, який згідно з Торою є священним днем і який шанував, як відомо з Євангелій, не тільки сам Ісус, а й всі апостоли і перші християни, а й водночас головну святиню іудеохристиян – їхній священний день (незважаючи на те, що для іудеохристиян перший день тижня був днем пам’яті про воскресіння Ісуса Христа, вони його не святкували на кшталт суботи). Згодом Лаодикійський собор 364 р. узаконив і поглибив це розпорядження імператора. Так, у 20 каноні собору фіксується: „Християни не повинні іудействувати і бути бездіяльними в суботу, але повинні в цей день працювати; а День Господній (неділя) вони повинні особливо шанувати і, по можливості, утримуватися від роботи в цей день. Якщо ж вони будуть продовжувати іудействувати, то нехай буде анафема”.⁹⁵ Як бачимо, Лаодикійський собор самовільно закріпив назву „День Господній” за неділею, нехтуючи постановою Святого Письма про те, що споконвічно „днем Господнім” (точніше „днем Яхве”) називається субота (Іс. 58:13-14). Зазначимо, що навіть в самому Новому Завіті нічого не сказано, з одного боку, про те, що віруючі *не повинні шанувати суботу*, а з іншого – що вони мусять особливим чином *святкувати перший день тижня* (тобто неділю), не говорячи вже тут про те, що

⁹³ Цит. за: Хазарзар Р. Сын Человеческий.-

<http://www.barnascha.narod.ru/arc/barnasch.zip>

⁹⁴ Цит. за: Руководство к Библии. Краткие чтения для семьи и общества об основах христианской веры.- Boise-Idaho-Oshawa-Ontario, 1968.- С. 83.

⁹⁵ Цит. за: Там само.- С. 83.

ні Старий, ні Новий завіти не дають дозвіл на перенесення закону про суботу на перший день тижня.⁹⁶

Що ж стосується самого Ісуса з Назарету як засновника месіанської гілки іудаїзму (а ми переконані, що насправді саме так мусить розумітися Ісусове християнство), то він скрізь на сторінках Євангелій подає себе виключно спасителем євреїв, тобто іудейським Месією. Передусім це яскраво доводять синоптичні Євангелії і навіть Євангелія від Івана, якщо знехтувати окремими, не виключено, що такі пізнішими, антиіудейськими (розумій, антисемітськими) ремарками, які присутні в ній. «Картина, яку зберегли нам перші три Євангелії, - зауважує Д.Флуссер, - досить ясна: єврей Ісус діє лише серед євреїв і хоче діяти тільки серед них».⁹⁷ Він є євреєм не лише за народженням, не лише за кров'ю, а головне - за світоглядом, і передусім канонічні Євангелії, незважаючи на присутні в них окремі пауліністичні нотки, є доказом цього.

Нині іудеохристиянство існує на рівні рухів неохристиянського толку, на зразок «Євреї за Ісуса». Утім, здебільшого мало мають чого спільного з тією іудеохристиянською традицією, яка існувала в античності. По суті, це те ж саме універсалістське за своїм змістом пропауліністичне неохристиянство, як то неохристиянський харизматизм, а чи утворення, подібні до «Церкви Христа» чи «Християнської церкви», яке лише зовні має єврейське етнокультурне обличчя. Що стосується України, то іудеохристиянські течії складають проблему передусім для самого ж українського єврейства, бо виступають нівеляторами його етнічності, бо ж замість того, аби відроджувати україноцентричну у своїй основі культуру ідиш, яка сьогодні практично гине, вони орієнтують українських іудеохристиян на ізраїльську іврит-культуру.

Між тим, більшість євреїв, що нині живуть в Україні вважають іврит-культуру своєю лише історично, так би мовити, формально. І з огляду на це, за межами України, скажемо відверто, прижитися їм не легко. Отже, замість того, щоб відроджувати культуру ідиш, іудеохристиянськими місіонерами, переважно із-за кордону, українським євреям-іудеохристиянам нав'язується іврит-культура; замість того, щоб орієнтувати їх, і головним чином їхніх дітей, на культуру ідиш,

⁹⁶ «І святиті суботи Мої, і вони стануть знаком поміж Мною та між вами, щоб пізнати, що Я Господь, Бог ваш!» (Єз. 20:20, також Єз. 20:12: «І також дав Я їм Свої суботи, щоб були вони знаком поміж Мною та між ними, щоб пізнати, що Я Господь, що освячує їх»); «Якщо ради суботи ти стримаєш ногу свою, щоб не чинити своїх забаванок у день Мій святий, і будеш звати суботу приємністю, днем Господнім святим та шанованим, і її пошануєш, не підеш своїми дорогами, діла свого не шукатимеш та не будеш казати даремні слова, тоді в Господі розкошувати ти будеш, і Він посадовить тебе на висотах землі, та зробить, що будеш ти споживати спадщину Якова, батька твого, бо уста Господні сказали оце!» (Іс. 58:13-14). Зазначимо поруч, що суботою іудеї називали не тільки сьомий день тижня, а й кожне свято (див.: Лев. 16:29-31; 23:2-8, 24; Мк. 15:42; Ів. 19:14).

⁹⁷ Флуссер Д. Иисус, свидетельствующий о себе.- Челябинск, 1999.- С. 82.

яка, до речі, повсякчас відігравала об'єднавчу функцію в українсько-єврейських відносинах, з позицій іврит-культури відбувається певне дистанціювання. І то не тільки на рівні українсько-єврейських відносин, а й у межах самого українського єврейства. Що стосується назагал діяльності закордонних іудеохристиянських місіонерів в межах єврейських громад, то картина доволі подібна до поведінки християнських місіонерів, переважно неохристиянського толку, в колі українців. І перші, і другі, приїжджаючи до України, абсолютно не обізнані з етнокультурною специфікою народу, його мовою, традиціями, обрядами тощо. Здебільшого під виглядом місіонерського проповідування, і в першому, і в другому випадках, відбувається відрив особи від її традиційного культурно-релігійного поля. І коли для українського єврея це позначається у відриві його від рідної йому культури ідиш, яка у своїй основі є оригінальною не лише культурно, а й релігійно-обрядово, то для українця це означає заперечення всього українського.

Справді, нічого поганого немає в тому, щоб українські євреї загалом і євреї-іудеохристияни зокрема, окрім своєї рідної мови і культури ідиш, знали ще й мову й культуру іврит. Це не лише право – це обов'язок кожного єврея знати історичну мову й культуру своїх далеких пращурів. Але якби ж цей процес відкриття мов і культур для пересічного єврея відбувався паралельно. А так сьогодні ми є очевидцями того, що іврит-культура займає колишню нішу ідиш-культури, по суті, не даючи вже жодного шансу на її відродження. А це означає, що на наших очах зникає не лише мова й культура ідиш, не лише пісні, література, фольклор, зрештою, уклад самого буття українських євреїв, а зникає цілий культурно-цивілізаційний пласт.

*Н.Радченко** (м. Київ)

ДУАЛІЗМ КОСМОГОНІЧНИХ СИСТЕМ ГНОСТИЦИЗМУ: ЙОГО СУТНІСТЬ ТА ЗНАЧЕННЯ

Проблема дуалізму є однією із тих, які завжди цікавили й цікавитимуть людину. По-перше, це питання про можливість зв'язку із вищою трансцендентною реальністю. Окрім того, це є й питанням про сутність і справжню "природу", походження людини. Дуалізм також є питанням про внутрішню суперечливість, яку людина постійно відчуває, яку прагне подолати і ніколи не спроможна подолати остаточно. Загалом, це питання про смисл, питання, які постають перед кожною без винятку людиною, незалежно від її інтелектуального рівня і духовних потреб.

* Радченко Наталія Анатоліївна – аспірантка філософського факультету Київського Національного університету імені Тараса Шевченка.